

نگاهی بر روند تکامل علوم ادبی، علمی و فلسفی

خراسان ایران زمین در قرن پنجم الی قرن هشتم هـ.

نویسنده: دکتر بصیر کامجو

قرن پنجم هجری، قرن رشد و تکامل علم و معرفت در حوزه تمدنی ایران بزرگ و بویژه حوزه تمدنی خراسان و اسلام می باشد و از حیث رشد علوم عقلی از جمله قرن های طلایی تاریخ علم در جهان شمرده می شود. قرون (پنجم تا هشتم) تاریخ شاهد پیدایی بزرگترین حکماء، عقلاء، ادباء و خردمندان و فرهنگیان فرهیخته در همه بخش های معرفت بشری بوده است. در این مرحله از تکامل علوم عهد تحقیق و تعمق علمای این خطه باستانی معرفت، کامل ترین آثار پر ارزش و ناب را در رشته های مختلف علوم پدید آوردند.

ابداع علوم و رواج علم و نقش و تأثیر آن در حیات اجتماعی در عرصه های:

- 1 - علوم شرعی: علم قرائت، علم تفسیر، علم حدیث، علم فقه، علم کلام،
- 2 - علوم عقلی: شعر و فلسفه، علوم ریاضی، طب،
- 3 - علوم ادبی: علم لغت، صرف و نحو، علم بلاغی

و ایجاد مراکز تعلیمی، مدارس نظامیه و مدارس مشهور دیگر، خانقها، کتابخانه ها و استفاده بری از کتب، ترجمه آثار علمی و کتب، از جمله ارزشهای معرفتی ست در بیان عظمت فرهنگی و علمی ایران - خراسان و جهان اسلام.

آثار مشهوری که در این عهد پدید آمده بیان همه آنها از توان این بحث بیرون است. اما جهت آگاهی هرچه بهتر و بیشتر نسل نونگر و دگر اندیش از شناخت:

منبع، ریشه و هویت و اصلیت و چیستی خویش، درک و پیوند عینی هویت اش با ارزشهای فرهنگی و علمی و تاریخی میهن، رسالتی است که در برابر همه ما قرار دارد. و باید پیوسته این ارزشهای هویتی را ترویج و تبلیغ و تشریح نمود.

بنام ما با شناخت عمیق از این هویت و ارزشهای وابسته به آن و نقش سازنده آن در رهبری سیاست و اقتصاد و ساختار حاکمیت و قدرت، خود را مکلف میدانیم که آن ارزشهای فرهنگی و علمی پنهان شده راکه هستی ما را می سازد از نهانگاه بیرون آوریم و برای مردم ما معرفی نمائیم. با توجه به این رویکرد معرفی برخی از این جواهر هویت فرهنگی و علمی فاصله ما را به ادای دین میهنی نزدیک تر می سازد.

و آن جواهر عبارت اند از:

- 1 - ترجمه رساله قشیری (نوشته هوازن قشیری در سال 437 هجری در ذکر مبانی تصوف) (1)
- 2 - تاریخ بیهقی (نوشته ابوالفضل بیهقی 385 - 470) در 30 مجلد در شرح آل سبکتگین نوشته شده و در آن از تشکیل دولت عزنوی تا اوایل سلطنت ابراهیم بن مسعود سخن رفته است.
- 3 - کشف المحجوب (نوشته جلایی عزنوی هجویری م. 465 اثر مهم متصوفه است)
- 4 - قابوسنامه (نوشته عنصر المعانی 475 هجری)

- 5 - تفسیر سور آبادی (نوشته محمد هروی سور آبادی در حدود سالهای 455 - 465)
- 6 - لغت فرس (نوشته اسد توسی)
- 7 - تاج التراجم (تفسیر اسفزاری)
- 8 - تاریخ برامکه (نوشته عمر هروی)
- 9 - ترجمان البلاغه (نوشته محمد بن عمر الرادویانی) در ذکر مباحث معانی و صنایع لفظی و معرفت بدایع شعر فارسی
- 10 - بیان الادیان (ابوالمعانی محمد بن عبدالله بسال 489 تألیف نموده)
- 11 - فارسنامه (نوشته « ابن بلخی ») یکی از ناب ترین اثر زبان فارسی است .
- 12 - کفایه (نوشته امام البغوی الشافعی م . 516) منسوب بشهر « بغ » واقع حومه هرات .
- 13 - اسکندر نامه (نوشته شده بوسیله محرری)
- 14 - تفسیر ده جلدی « کشف الاسرار » معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری (مؤلف ابوالفضل رشیدالدین احمد میبیدی که بسال 520 به نوشتن آن آغاز کرد ...) این اثر از جمله مهم ترین تفاسیر فارسی در اوایل قرن ششم هجری است که صحائف پاره از آن از دو هزار متجاوز است . کشف الاسرار بزرگترین و پرمغزترین و جامعترین نوشته در مورد معرفت و شناخت تصوف است که در تاریخ شهره آفاق می باشد . این کتاب افزون بر مسایل عرفانی بزرگترین فرهنگ غنامند زبان فارسی نیز بشمار می رود .
- 15 - مجمل التواریخ والقصص یکی از کتب بسیار معتبر تاریخ ایران ها در قاره کهن بزبان فارسی است و در سال 520 هجری تألیف شده است .
- 16 - آثار عین القضاة که به اسم خودش مسماست و یکی از مشایخ متصوفه در آغاز قرن ششم هجری بوده است .
- 17 - ذخیره خوارزمشاهی اثر بسیار مهم و معتبر طبی در زبان فارسی است . و جرجانی با تألیف این اثر در سال 502 هجری ثابت کرد که زبان فارسی آماده تألیف مفصل ترین کتاب در علم پزشکی است . این اثر در دوازده کتاب و شامل جمیع مباحث طب و تشریح و بهداشت است .
- 18 - کلیله و دمنه بهرام شاهی (معروف ترین ترجمه و تهذیب کلیله و دمنه است) . ترجمه این اثر در اوایل قرن ششم یکبار دیگر با نثر منشیانه بلیغ بدست ابوالمعالی نصرالله صورت گرفته و از مردم غزنین بوده است .
- 18 - قراضة طبیعات اثریست در مباحث طب و بدست غانمی تألیف گردیده است .
- 19 - تاریخ بخارا از جمله کتب مهم تاریخ در زبان فارسی است . این کتاب را جعفر نرشخی بتازی نوشته و در اوایل قرن ششم هجری توسط محمد بن نصر القباوی از مردم بخارا آنرا با تلخیص و حذف بعضی مطالب بفارسی ترجمه کرد .

20 - **سمک عیار** اثر بسیار پر ارزش داستانی زبان فارسی در قرن ششم هجری است . این کتاب داستانی در سه مجلد است . و نسخه یی منحصر از آن در کتابخانه بودلین آکسفورد (بشماره های 381 و 380 و Ms, Ouseley 379) موجود است .

21 - **ترجمه فتوح ابن اعثم** اثریست تاریخی در شرح خلفای راشدالدین و فتوح مسلمین. این اثر بدست اعثم کوفی بزبان تازی نوشته شده و بوسیله مستوفی هروی بزبان فارسی ترجمه گردیده است .

22 - **آثار فارسی امیرک سهروردی**

23 - **آثار ظهیری سمرقندی**

24 - **آثار حُبیش**

25 - **روضه العقول** آثار مهم نثر مصنوع فارسی است

26 - **مرزبان نامه (2)**

27 - **راحة الصدور** مهمترین و معتبر ترین و سود مند ترین کتب فارسی پیش از حمله مغل است. مؤلف آن محمد الراوندی از راوند کاشان است.

28 - **ترجمه تاریخ یمینی** بهترین نمونه های نثر مصنوع فارسی در آغاز قرن هفتم است (نوشته ظفر بن سعد المنشی الجر فاذقانی 603 هجری است)

29 - **رسایل نجم الدین کبری**

30 - **آثار امام فخر**

31 - **تاریخ طبرستان** (نوشته حسن بن اسفندیار کاتب است)

32 - **المعارف** : بوسیله حسین خطیبی بلخی معروف به بهاء الدین ولد تألیف شده و از مهمترین و بهترین کتاب فارسی از آثار صوفیان است .

33 - **تذکرة الاولیا** : نوشته عطار نیشابوری است . این کتاب بعد از کتب « کشف المحجوب جلایی » و « طبقات الصوفیه » سومین کتابی است که در ذکر مقامات صوفیه بزبان فارسی داریم . کتاب تذکرة الاولیا حاوی مطالب بکر در تصوف و معرف نود و شش تن از مشایخ صوفیه با بیان اندیشه های اخلاقی و نصایح و مواظب آنها است .

34 - **المعجم** : معروف ترین و جامعترین اثریست در باب علوم ادبی زبان فارسی .

35 - **تبصرة العوام** از کتب نامدار فارسی در ذکر ملل و نحل است . اینها و صد ها اثر علمی و ادبی و فرهنگی دیگراییکه در سیستم های فکری خراسان زمین ایران پدید آمده و بوسیله فیلسوفان و خردمندان و عارفان و مشایخ ما ابداع گردیده خشت های طلایی ایست که بنگاه هویت و عظمت فرهنگی و علمی و تاریخی ما را می سازد و شایسته سالاری ، نجابت و اصالت علمی ، اخلاقی و فرهنگی و سیاسی ما را جاویدانه بنمایش می گذارد . ما در این مبحث افتخار داریم که از جمعی آن پیشوایان علم و معرفت و طریقت و ادب مان نامی بریم و به مردم ما منبع تولید واقعی :

غرور ، عزت و کرامت شان را باز گویی نمائیم و در این جا بذکر برخی از ادباء ما اکتفاء می کنیم و عبارت اند از :

فخرالدین گرگانی ، بابا طاهر عریان ، لامعی ، بوحنیفه اسکافی ، اسدی ، قطران ، برهانی ، ازرقی ، جوهری ، بلفرج رونی ، عطاء بن یعقوب ، مسعود سعد ، مختاری ، معزی ، عمیق ، رشیدی ، کافی ، همدانی ، بلمعالی رازی ، خالد ، محمد بن ناصر علوی ، روحانی ، شاه بورجا ، یمینی ، سوزنی ، سیفی ، شطرنجی ، رفیع مروزی ، روحی ، صابر ، جبلی ، انوری ، کمالی ، سمائی ، فتوحی ، ابوالحسن طلحه ، تاج الدین باخرزی ، سعید طائی ، قوامی رازی ، اثیراخصیکتی ، عبدالرافع هروی ، فرقدی ، مجیر ، بیغوملک ، جمال الدین اصفهانی ، شرف الدین شفروء ، عمادی ، شرف الدین حسام ، مؤید نسفی ، شهاب مؤید ، فلکی شروانی ، سیف اسفرنگی ، شمس خاله ، ضیاء خجندی ، عمر فرزند مسعود ، شمس طبسی ، ابوعلی مروزی ، رفیع لنبانی ، رضی الدین نیشابوری ، شمس الدین شست کله ، سیف الدین باخرزی ، عطار ، کمال الدین اسمعیل و غیره می باشند . وجهت آگاهی بیشتر مردم ما از عظمت و شایسته سالاری فرهنگ خراسان معرفی مختصر اندیشه های فلسفی و علمی و ادبی برخی از پیش کسوتان این سر زمین را به سلسله باز یابی هویت اصلی خراسانیان به تأمل می گیریم .

منابع و ماخذ

- 1 - قشیری ، عبدالکریم فرزند هوازن (نویسنده) ، عثمانی ، حسن فرزند احمد (مترجم) فروزانفر ، بدیع الزمان (مصحح) ، ناشر شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، تهران - ایران ، سال نشر 1374 شمسی ، زبان فارسی .
- 2 - مرزبان نامه کتابی به زبان طبری ، (مازندرانی) ، نوشته مرزبان باوندی ، از شهزادگان تبرستان بود که در قرن چهارم هجری نوشته شد.